

§ 20. Раздробленасць Старажытнай Русі

Успомніце. 1. Калі распалася Франкская імперыя? Чаму гэта адбылося?
2. З кім ваявалі першыя кіеўскія князі? Якімі былі вынікі гэтых войнаў?

Вы даведаецеся. Старажытнаруская дзяржава нядоўга заставалася адным цэлым. Ужо ў другой трэці XII ст. на яе тэрыторыі паўсталі незалежныя дзяржавы-княствы. Чаму гэта адбылося? Як гэта паўплывала на здольнасць Русі адбіваць знешнюю небяспеку?

1. Чаму наступіла раздробленасць. Кожны сын вялікага кіеўскага князя меў права на ўладу над часткай Рускай зямлі. Вялікі князь хацеў забяспечыць ім годнае князя жыццё. Таму і Уладзімір Краснае Сонейка, і Яраслаў Мудры адпраўлялі сваіх сыноў у буйнейшыя гарады, выдзялялі ім частку сваіх уладанняў. Кіеўскія князі разлічвалі такім чынам умацаваць сваю ўладу на месцах. Але вынік аказаўся адваротным.

Малодшыя князі, атрымаўшы ў кіраванне ўладанні, не хацелі аддаваць сабраную даніну ў Кіеў. Сваё ўладкаванае княства яны хацелі перадаць уласным сынам.

Імкнучыся забяспечыць сваіх старэйшых дружыннікаў — *баяраў*, князі выдзялялі ім землі ва ўласнасць. Так з'яўляліся баярскія *вотчыны*. Губляць свае ўладанні баяры не хацелі. Таму былі зацікаўлены ў тым, каб князі заставаліся ў сваіх княствах.

У Старажытнай Русі панавала натуральная гаспадарка. А гэта таксама спрыяла раздробленасці.

Аднак захоўвалася і тое, што аб'ядноўвала Рускую зямлю: адзіны княжацкі род ва ўладзе, агульны звод законаў Руская праўда, адна царкоўная арганізацыя.

 Падумайце, што яшчэ было агульным ва ўсіх старажытнарускіх княствах.

▲ Старажытная Русь у перыяд раздробленасці

2. Найбуйнейшыя княствы. Правіцель, які займаў прас-тол у Кіеве, у летапісах называецца *вялікім князем*. Усе іншыя князі павінны былі яму падпарадкоўвацца. Аднак ужо ў канцы X ст. самастойным стала Полацкае княства.

У 1097 г. князі сабраліся на з'езд у Любечы. Каб прадухіліць спрэчкі, было прынята рашэнне: «Няхай кожны валодае сваёй вотчынай». «Вотчынай» князь называў тыя землі, якія знаходзіліся ва ўладанні яго бацькі. З гэтага часу ў асобных княствах сталі правіць свае дынастыі. Аднак у Кіеве павінен быў правіць старэйшы ў Рускай зямлі князь.

З 1113 па 1125 г. у Кіеве правіў магутны князь *Уладзімір Манамах*. Яму ўдалося часова аднавіць уладу Кіева амаль на ўсёй тэрыторыі Русі. Але неўзабаве пасля яго смерці Русь стала тэрыторыяй, якая складалася з пятнаццаці самастойных дзяржаў-княстваў. Яны ўжо не падпарадкоўваліся кіеўскаму князю. Сярод мноства самастойных княстваў найбольш моцнымі былі *Уладзіміра-Суздальскае, Кіеўскае, Чарнігаўскае, Валынскае, Галіцкае, Полацкае, Смаленскае*.

Асаблівы дзяржаўны лад мела *Наўгародская баярская рэспубліка*. Тут на сходзе свабодных гараджан — *веча* — абіраліся галоўныя службовыя асобы дзяржавы — пасаднік і тысяцкі. З 1136 г. наўгародцы самі вырашалі, якога князя запрасіць да сябе на княжанне. Веча заключала з князем асобы дагавор, умовы якога павінны былі строга выконвацца.

Князі імкнуліся сілай даказаць сваю перавагу над другімі, захапіць чужыя ўладанні. Усобіцы паміж князямі вялі да спусташэння гарадоў і паселішчаў, гібелі людзей, перашкаджалі аб'яднанню сіл для барацьбы з качэўнікамі і іншымі іншаземнымі захопнікамі.

3. Барацьба з качэўнікамі. Стэпавыя абшары Паўночнага Прычарнамор'я здаўна прываблівалі качэўнікаў. Тутэйшыя прыродныя ўмовы дазвалялі весці *качавую жывёлагадоўлю*. На працягу некалькіх стагоддзяў сюды прыходзілі розныя качавыя народы. Яны часта здзяйснялі грабежніцкія набегі на суседзяў.

◀ Руская дружына праследуе полаўцаў.
Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу

Амаль паўтары стагоддзі Русь вяла напружаную барацьбу з качэўнікамі-печанегамі. Ад іх набегаў пакутавалі безабаронныя паселішчы. Не заўсёды іх жыхары паспявалі ўкрыцца за моцнымі сценамі гарадоў. Аб барацьбе з

печанегамі Уладзіміра Краснае Сонейка, яго дружыннікаў Іллі Мурамца, Дабрыні Нікіціча былі складзены *быліны*.

На многія гады прычарнаморскія стэпы занялі роднасныя печанегам *полаўцы*. З іх прыходам небяспека для зямель Русі яшчэ больш узрасла. Полаўцы ледзь не кожны год рабілі набегі на Русь. Не аднойчы іх граміў Уладзімір Манамах. Але поспеху ў барацьбе з качэўнікамі можна было дамагчыся толькі разам. Адсутнасць адзінства дзеянняў старажытнарускіх князёў асабліва згубна адбілася ў ходзе мангольскага нашэсця.

? *Вызначыце па карце (с. 124), якія княствы больш за ўсё пакутавалі ад набегу качэўнікаў.*

4. Мангольскае нашэсце на Русь. У пачатку 20-х гг. XIII ст. у прычарнаморскіх стэпах з'явіліся новыя качэўнікі — *манголы*. На Русі іх называлі *татарами*.

Да таго часу мангольскія плямёны, аб'яднаныя *Чынгісханам*, ужо пакарылі многія народы.

Пасля смерці Чынгісхана заваяваныя манголамі землі былі падзелены. Вобласць на захад ад ракі Урал была аддадзена ўнуку Чынгісхана — *Батыю*. Але старажытнарускія княствы яму яшчэ трэба было заваяваць. У канцы 1237 г.

Манголы. ▶

Сярэднявечны кітайскі малюнак

манголы абрушыліся на Разанскае княства. Потым Батый адзін за адным захапіў і спаліў амаль усе гарады Паўночна-Усходняй Русі.

Уладзімірскі князь Юрый Усеваладавіч паспрабаваў даць адпор ворагу. Але на рацэ Сіць 4 сакавіка 1238 г. ён быў разбіты манголамі.

У 1239 г. Батый зноў рушыў на Русь. На гэты раз мангольская воінская група напала на Паўднёвую і Паўднёва-Заходнюю Русь. У снежні 1240 г. манголы захапілі Кіеў. У 1241 г. яны прыступілі да заваявання суседніх з Руссю краін. Але сіл на гэта ў захопнікаў ужо не было.

У выніку нашэсця Батыя былі забіты і забраны ў палон дзясяткі тысяч людзей. Загінулі ўнікальныя помнікі культуры, кнігі, летапісы, іконы. Такого спусташэння Русь яшчэ не ведала.

Баскакі. Мастак С. Іваноў ▶

Баскакамі называлі кіраўнікоў атрадаў, якія збіралі даніну для Арды.

▲ Узяцце манголамі Рязані.
Рэканструкцыя

◀ Аляксандр Неўскі. *Мастак П. Корын*

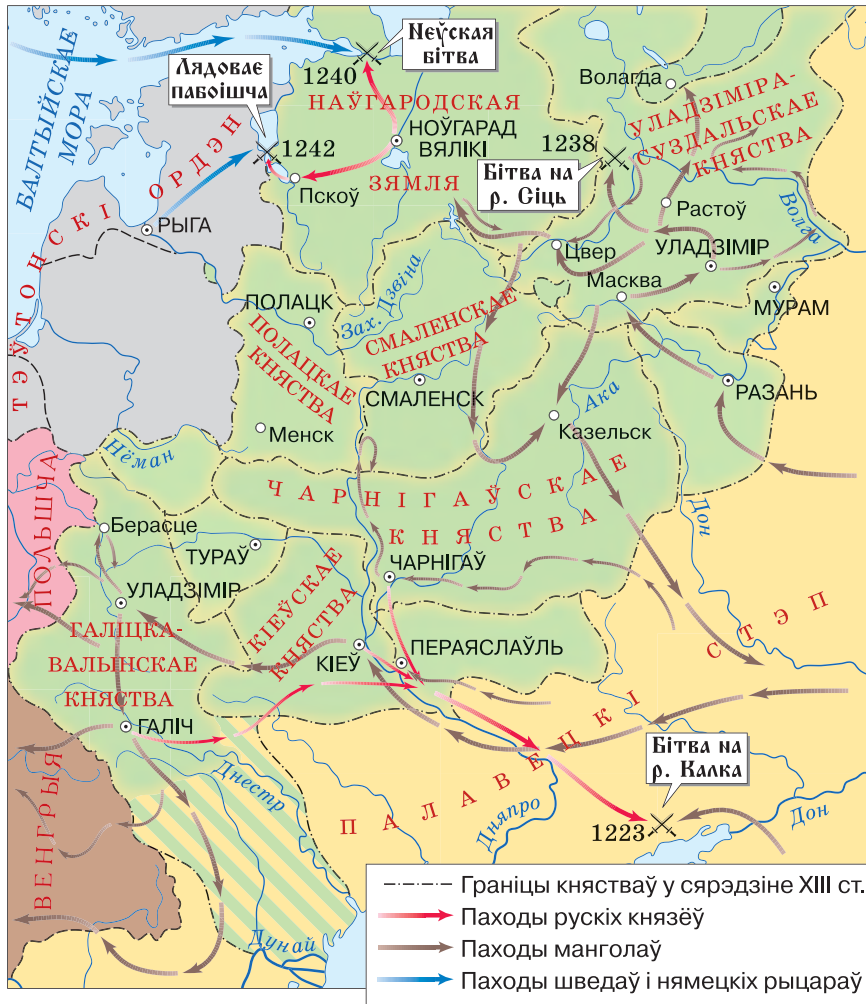
Разрабаваныя старажытнарускія княствы аказаліся ў залежнасці ад новай дзяржавы — *Залатой Арды*, створанай манголамі. Большасць старажытнарускіх княстваў абавязаны былі выплачваць даніну ардынскім ханам. Князі павінны былі ездзіць у Арду, каб атрымаць *ярлык* (спецыяльны дакумент) на княжанне.

5. Націск крыжакоў. Прыбалтыка заставалася адным з нямногіх месцаў у Еўропе, дзе яшчэ жылі язычніцкія плямёны. Гэта былі балцкія і фінскія народы, якія пакуль не стварылі сваіх дзяржаў. Іх землі прываблівалі заходнееўрапейскіх феодалаў. Заваёўнікаў падтрымлівала каталіцкая царква, якая імкнулася распаўсюдзіць свой уплыў на ўсход.

У 1202 г. для захопу зямель Прыбалтыкі, дзе пражывалі язычніцкія плямёны, быў створаны *Ордэн мечаносцаў*. Яго рыцары захапілі землі, на якіх жылі продкі сучасных латышоў і эстонцаў. Але пры нападах на наўгародскія і літоўскія землі мечаносцы натыкнуліся на рашучы адпор. Гэта прымусіла Ордэн мечаносцаў падпарадкавацца больш моцнаму Тэўтонскаму ордэну.

Між тым у падзеі ў Прыбалтыцы ўмяшаліся шведы. Але ў 1240 г. малады наўгародскі князь *Аляксандр Яраславіч* нанёс ім знішчальнае паражэнне ў бітве на беразе ракі Нявы. За гэтую перамогу яго празвалі *Неўскім*.

Яшчэ баяваю небяспеку ўяўлялі нямецкія рыцары-крыжакі. Але вясной 1242 г. Аляксандр Неўскі разграміў іх на лёдзе Чудскога возера. Гэтую бітву назвалі *Лядовым пабоішчам*.

▲ Барацьба Русі з іншаземнымі заваёўнікамі ў XIII ст.

Правядзіце параўнанне з картай «Старажытная Русь у перыяд раздробленасці» (с. 124). Якія змены адбыліся?

Перамога Аляксандра Неўскага прымусіла нямецкіх крыжакоў на некаторы час адмовіцца ад заваявальных намераў у адносінах да Русі.

Пытанні і заданні. 1. Якія прычыны прывялі да раздроблення Старажытна-рускай дзяржавы? 2. У чым заключалася раздробленасць? Якія з’явы былі для яе характэрны? 3. Ці ўдалося старажытнарускім князям ліквідаваць небяспеку ад набегаў качэўнікаў — печанегаў і полаўцаў? 4. Як адбывалася заваяванне Русі манголамі? Што спрыяла поспехам манголаў? 5. Якія вынікі мангольскага нашэсця на Русь? 6. Раскажыце пра барацьбу Русі са шведскімі феодаламі і нямецкімі крыжакамі. Чым яна завяршылася? 7. Падумайце, пры якіх умовах рускія княствы маглі б адбіць нашэсце манголаў.

§ 21. Узмацненне Маскоўскага княства

Успомніце. 1. Якія старажытнарускія княствы існавалі ў XII — пачатку XIII ст.? 2. У чым выражалася залежнасць Паўночна-Усходняй Русі ад Залатой Арды?

Вы даведаецеся. З пачатку XIV ст. пачынаецца няўхільнае ўзвышэнне Масквы над іншымі гарадамі Паўночна-Усходняй Русі. Як жа так атрымалася, што нічым спачатку не прыметны горад стаў на чале аб’яднання рускіх зямель і нават кінуў выклік магутнай Ардзе?

1. Чаму Масква аказалася мацнейшай. У гісторыі Усходняй Еўропы з XIV ст. асобае месца заняла Масква. Менавіта гэты горад стаў адным з цэнтраў аб’яднання рускіх зямель і з цягам часу ўзначаліў барацьбу з Залатой Ардой.

Масква вядома з 1147 г. Але цэнтрам самастойнага княства яна стала толькі ў 1270-я гады. У гэты час тут пачаў правіць малодшы сын Аляксандра Неўскага князь Данііл, які атрымаў ад бацькі Маскву як удзел у спадчыну.

Удзелам (ад слова «доля») называлі тэрыторыю з адным ці некалькімі гарадамі, якую абавязкова атрымліваў прадстаўнік княжацкай сям’і ў агульным радавым уладанні.

Першапачаткова Маскоўскае княства было адным з самых нязначных у Паўночна-Усходняй Русі. Да канца XIII ст.